

Heller Ágnes

*Moses Hess az előharcos**

Róma és Jeruzsálem

Moses Hess *Róma és Jeruzsálem* című könyve 1862-ben jelent meg, s igen kevés példányszámban kelt el. De a példányszám kevéssé számított. A zsidóság akkori szellemi vezető egyéniségei ugyanis azonnal hevesen reagáltak a megjelenésekor igazán furcsának számító könyvre. Nem értették, mi történt a szerzővel. Hogy lehet, hogy valaki, akinek már húsz esztendeje semmi köze sincs a zsidósághoz, most éppen egy ilyen radikálisan zsidó könyvvel jelentkezzék. A jelentős neológ rabbik, többek között Lőw Lipót, nevetségesnek vagy legalábbis utópikusnak találták a könyv elképzeléseit. Lőw úgy érvelt, hogy a zsidóságnak hiányoznak az államalapításhoz szükséges intézményei, a héber nyelv pedig nem válhat beszélt nyelvvé.

A „hogyan lehetséges?” kérdésnek megvolt az alapja. Hess szellemi életét szocialistaként kezdte. Feuerbach és Hegel híve volt. *Huwzoneyg iv* című tanulmánykötete nagy port vert fel az akkori radikális német és francia ifjak körében (azért 21 ív, mert e fölötti terjedelemre nem vo-

natkozott a cenzúra). Szocialistának vallotta magát, s először az úgynevezett igazi szocialisták köréhez tartozott. Értelmiségi csoportról van szó, olyan emberek gyülekezetéről, akik a szocializmustól a társadalmi igazságosság megvalósítását várták. Ő volt az egyik szerkesztője a *Rheinische Zeitung*nak, melyben Marx írásai is megjelentek, továbbá Marxszal együtt a *Deutsch-Französische Jahrbücher*nek, melynek egyetlen megjelent száma elméletileg is fontos, máig olvasott művekkel jelent meg.

Többen akkoriban (például Engels), ahogy azóta is sokan, Hesst utópistának tartották és tartják, mivel a szocializmus mellett felhozott érvei többnyire etikaiak voltak, s fogalma sem volt az ökonómiáról. Ezt a kritikát ma nem írnám alá. Hess programja és perspektívája a lehetetlenre irányult, de, hogy Max Weberrel szóljak: mindezzel hozzájárult a lehetséges, a német szociáldemokrácia megszületéséhez.

Hess az elsők közé tartozott, aki kommunisztának nevezte magát. A hagyomány szerint ő beszélte rá az akkoriban polgári demokrata

Marx Károlyt a kommunizmusra. S bár Hess később gondolatilag eltávolodott Marxtól vagy inkább Marx tőle, Hess mindig a legnagyobb csodálattal és megbecsüléssel beszélt ifjúkori, zseninek tartott, barátjáról.

Hess soha nem hagyta maga mögött a szocializmust. Úgynevezett igazi szocialistából szociáldemokrata lett. Lelkes híve volt a német szociáldemokrácia egyik megalapítójának, Lassalennek (akit Marx igencsak megvetett), s tevékenykedett az úgynevezett I. (Kommunista) Internacionálé keretében is. Ez cseppet sem zavarta meg a Graetzhez, a *Zsidók története* című nagyszabású mű szerzőjéhez fűződő személyes barátságát és elkötelezettségét a zsidósághoz.

Ugyanakkor sohasem tekintette teljesen meghaladottnak a Hegeltől inspirált filozófiát, elsősorban történetfilozófiát. *Triarchie* című dolgozatát, melyben 1841-ben a világ történetét négy szakaszra osztotta, sosem hagyja teljesen maga mögött. Spinoza, majd a francia forradalom marad számára a két utolsó történelmi korszak kezdete.

Ezután érte meglepetésként a szocialista irodalomra kíváncsi, nem nagyon széles körű közvéleményt a *Róma és Jeruzsálem* megjelenése.

Mikor Hess kortársai nem várt fordulatnak tekintették a *Róma és Jeruzsálem* megírását s egykori gyermekkori vallásosságához való visszatérését, részben igazuk volt, részben nem.

Igaz, Hess megszűnt tanulmányozni a Talmudot, és nem tartotta be a hagyományt munkássága első szakaszában. Ugyanakkor „igazi szocializmusában” többek között, a zsidó Biblia, a próféták, az esszénusok és Jézus mondásai ihlették. De nem vált Talmud-interpretálónak munkássága második szakaszában sem. Marx *Tőkéjét* akarta többek között franciára fordítani, miközben Graetz *Zsidóság története* harmadik kötetét valóban lefordította.

Utolsó, posztumusz művét, a *Dynamische Stofflebrét* özvegye Marxnak küldte el, aki igen elismerően beszélt annak „zseniális meglátásairól”.

Hogyan lehetett ez? Úgy, hogy Hess nem volt a vagy-vagyok embere. Az ő elméjében különböző világképek békésen megfértek egymás mellett, nem hitte, hogy választania kellene közülük. Ahogy azt sem hitte, hogy barátai között választania kellene Egy filozófus ezt rossz néven vehetné. Elmondhatná, hogy Hess semminek nem járt a végére, egyik úton sem haladt következetesen, pontosabban, nem hitte, hogy

szüksége lenne egy kizárólagos elkötelezettségre. Számára természetes volt, hogy egyszerre lehet a zsidó állam, a német szociáldemokrácia, a hagyományörző zsidóság és Spinoza, azaz a természetvallás, Darwin, Marx és a Talmud lelkes híve és követője. Ahogy az is, hogy öt esztendővel a *Róma és Jeruzsálem* megjelenése után csatlakozzon a Kommunista Internacionáléhoz.

A 19. század döntő szellemi mozgalmainak volt előharcosa. Nem egynek, de többnek. Mondhattam volna „előharcos” helyett „előfutárt” is, de az „előharcos” jobban illik személyiségéhez. Ugyanis szenvedéllyel védte minden elkötelezettségét, s védelmükben mindig felvultatta érvei katonáit. Ugyanakkor az eszméktől vezetett embereknek ahhoz a ritka fajtájához tartozott, akikben nem él sem irigység, sem féltékenység. Akik nem ítélik el azokat, akik szembefordulnak velük, sőt: még azokat sem, akik nevetségessé teszik őket. Ha szabad ezt mondanom, Moses Hess mint személy ritka tisztességével, „tisztaságával” tűnt ki. Hitt, pontosabban szólva bízott, az Ész és Szeretet legyőzhetetlenségében, és nem hitt az emberi bűnösségben, bár a pénzviszonyok megrontó erejében annál inkább.

Mondjuk azt, hogy naiv volt? Talán igen. De hogy tud valaki naivitásával együtt próféta lenni, ahogy Hesst Slomo Avineri nevezte? Talán ösztöne segítségével, vagy ahogy Nietzsche mondaná, kitűnő szimatával. Mert Hess sem a szocializmust, sem a cionizmust nem álmodta meg. Ő inkább megérezte, hogy mi áll – az általa mindig nagybetűvel írt – Történelem napi-rendjén. S mi több, leírta, amit megérezett, volt bátorsága leírni azt, amit kitűnő történelmi szimatával éppen a korszakban megérezett. Első síremléke úgy emlékezik meg róla mint a német szociáldemokrácia atyjáról, a második mint a cionizmus ősapjáról. Mert hát mindkettő volt.

Amikor valaki először a címet hallja, *Róma és Jeruzsálem*, menthetetlenül Nietzsche-re asszociál, aki többször írta, hogy a kereszténységben Róma meghajolt Jeruzsálem előtt. De a cím nem utal sem a Római Birodalomra, sem a régi Jeruzsálemre, sem a kereszténységre, hanem éppen a kor egyik legjelentősebb eseményére, a Risorgimentora. Hess, mint mindenki az akkori „baloldalon”, a garibaldizmus elszánt hívének számított. Az olasz nemzet egyesül, az olasz nép végre nemzetté egyesül, a nemzet legyőzi a pápaságot, az egyesült nép a hierarchiára épülő egyházat. Ez a történelmi esemény, a „népek ta-

vasza“. E népek közé tartozik, Hess szerint, a zsidó nép is. Ahogy az olasz nép, úgy a zsidó nép is az előtt a feladat előtt áll, hogy végre – újra – nemzetté váljon.

De nem akármilyen nemzetté. Hanem republikánus, modern nemzetté: szocialista nemzetté. Hess hisz abban, hogy ebben Franciaország jön a zsidóság segítségére. Hiszen Franciaország a forradalom országa, s egyúttal minden haladó és modern gondolat főtámogatója. Hess is mindig ott talál menedéket. Nem kérdéses, hogy egy zsidó állam megalakulását Hess ízig vérig modern, „haladó“ gondolatnak tekintette.

„A“ haladás ellensége Hess szerint elsősorban az, aki mindent, ami modern, elutasít. De ugyanakkor az is a haladás ellensége, aki minden hagyományt elutasít. Hess fél a tendencia elhatalmasodásától, amit Nietzsche nem sokkal később nihilizmusnak nevezett. Mert Hess a nihilizmus veszélyét is már bölcsőjében kiszimatolja, méghozzá Bakunyin gondolatmenetében és gyakorlatában. Joggal.

Ha erre gondolunk, nem csodálkozhatunk olyan nagyon azon sem, hogy Hess visszatért gyermekkorára zsidó hagyományaihoz.

A *Róma és Jeruzsálem*t tizenkét levél formájában írta. Annyi levél, amennyi Izrael törzse.

A zsidóság asszimilációja Hess szemében nem egyszerűen rossz politika, bár az is. Hiszen sokszor hivatkozik sikertelenségére, mi több lehetetlenségére, az antiszemitizmus, antijudaizmus szembeütnő jelenségeire. De ennél tovább megy. Az asszimiláció szerinte nemcsak teljes önfeladáshoz vezet, hanem egyúttal a kapitalizmus, a pénz szelleme előtti teljes behódoláshoz. Erről elmélkedve Hess gyakran enged meg magának retorikai túlzásokat. De ezeknek a retorikai túlzásoknak is megvan a helye a gondolatmenetben. Isaiah Berlinnek igaza van: minden retorikájával, esetleges szentimentalizmusával, és pátozzásával együtt, mindennek ellenére: a *Róma és Jeruzsálem* zseniális könyv.

A könyv kialakulástörténetének szempontjából fontos az asszimilációs politika radikális elvetése. Hess ezzel együtt veti el a zsidó reform mozgalmakat is. Nem bízik az intézményes vallási reformban, a zsidó hagyománynak a befogadó országhoz való alkalmazkodás kedvéért történő felhígításában. Az utóbbiban többek között a nihilizmus felé vezető veszélyes utat látja. *Minden identitásfeladás: nihilizmushoz vezet.*

A zsidó asszimiláció két lehetséges ellenszerét Hess a kommunizmusban, illetve a zsidó po-

litikai szervezet, a zsidó állam megteremtésében látja. Körülbelül ugyanúgy, mint a magyar zsidóság a holokauszt után. Igaz, számára ez még nem a vagy-vagy, hanem lehet az is-is lehetőség. Mindkettő modern, de egyik sem szakít teljesen a hagyománnyal.

Hess példaképei: a francia szocializmus és republikánizmus, továbbá az itáliai nacionalizmus. Mindkettő beteljesít egy fejlődési vonalat. Itt kapcsolódik be a történetbe a zsidóság sorsa. A zsidóság nem olvadhat a pénz és nihilizmus világába. A zsidóságnak van történelmi küldetése. Ezt a történelmi küldetést nem fejezte be. A *történelmi Sabat* előestéjén vagyunk a zsidóság történelmi feladata saját küldetésének beteljesítésére.

Hess itt kétségtelenül vegyíti a megváltástörténetet a történelemmel. A *Sabat* előestéje megváltástörténeti fogalom, míg a „mit kell éppen most tennünk ennek elérésére?“ kérdésre adott válasz történelmi síkra helyezi a gondolatmenetet. A későbbi cionizmus történetében, ahogy ma Izraelben is, e kettő megint el fog egymástól valóni.

Hess filozófiai műveiben arról spekulál, hogy az embernek két lény, illetve lényege van, az egyik a materiális, a másik a szellemi. Gyakran idézi Spinoza gondolatmenetét. Van valami igazsága Svante Lundgernek, aki Hessről írt könyvében úgy érvel, hogy a „spinozizmus“ köti össze Hess minden munkáját és törekvését. Munkáinak egyik vezérgondolata éppen e két „lényeg“ – a szellemi és a materiális – egyesítése.

Bármennyire el is tér Hess a zsidó vallásról kialakult felfogása a spinozaitól, a *Róma és Jeruzsálem*ben elhintett gondolati mag mélységesen spinozai eredetű. A spinozai gondolatmenetnek a zsidóság jelen történetére való alkalmazása követeli meg Hess-től a megváltástörténet és történelem összeolvasztását.

Arról van ugyanis szó, hogy a zsidóság szellemi és testi lényegét újra kell egyesíteni. Maga a zsidó nemzet, a zsidó állam mint olyan lesz Spinoza *Etikájának* földi megvalósulása, a szubsztancia egyik akcenciája. Másik akcenciája a szellemi, a zsidó hagyomány. Mindkettő teljesen fejezi ki magát a szubsztanciát, azaz a zsidóságot.

A zsidóság, Hess szerint, történelmi létében maga is mindig „spinozista“ volt, mindig egy népnemzet, de egy olyan népnemzet, melynek nép és nemzet mivolta a vallási gyakorlatban jelent meg, és fejeződött ki. A zsidóság testét a

zsidóság szelleme (a vallás) tartotta életben, mi több, e kettő elválaszthatatlan volt. Egyik sem létezhet a másik nélkül. Az asszimiláció arról szól, hogy e kettőt elválasszuk egymástól. A zsidóság szubsztanciája a modern korban a zsidó államban élhet csak tovább, ott töltheti be történelmi hivatását.

Lukács, Hessről szóló érdekes esszéjében, Hess idealista dialektikájáról beszél. Hess hamar szakított ezzel a dialektikával, egyesek szerint Feuerbach hatására, de ez itt nem fontos, mert a következtetés a fontos, még akkor is, ha Hess nem is volt mindig következetes. Az idealizmus Hess szerint a szellem testnélkülisége, míg a materializmus vagy ateizmus a test szellemnélkülisége. E kettő egysége éppen a „spinozizmus”.

Nincs tehát zsidó vallás a zsidó nemzet nélkül, nincs zsidó nemzet zsidó vallás nélkül. A vallás alatt Hess nem „hitvallást” ért, hanem a hagyományőrzést. A vallásos zsidó nem azért és nem azért vallásos, mert ebben és abban „hisz”, hanem azért, mert hagyományőrző. A zsidók nyugodtan vitatkozhatnak metafizikai kérdésekről, ha megtartják a törvényeket. A keleti zsidók, így Hess, jobb zsidó patrióták, mint a nyugatiak, mert inkább hagyományőrzők. A hagyományőrzés egyenlő az orthodoxiával

A „reformzsidó” Hess szemében fából vaskarika. Mi több: öncsalás. Ahogy a nyolcadik levél vége felé írja: „Felvilágosult szempontból a zsidóság további fennmaradására, csakúgy, mint a kereszténység fennmaradására is, semmiféle, valamire tartható indoklást nem látok. Az a zsidó, aki népe nemzeti újjászületésében nem hisz, ma, a felvilágosult keresztényhez hasonlóan, vallásának csak felbomlasztásán dolgozhatik. Amit azonban kevésbé tudok megérteni, hogy valaki.... egy időben a zsidóság feloszlásáért és továbbmaradásáért rajongjon.” (Ezek a reformzsidók.)

A nemzettest ugyanakkor a „emberiség” a „humanitás” közvetítője. „Mikor az anyaggal és a szellemmel operáló modern dualizmus... az utolsó keresztény filozófusban Cartesiusban klasszikus kifejezését elérte, megint csak a zsidóságból... támadt a védőgát a spiritualisztikus önzés és materialisztikus individualizmus ellen.” (Negyedik levél vége felé). Ez a gondolat történelmi visszatekintéssel is párosul. A zsidóság ellenfele a pogány korban a tiszta materiális *Báál*-kultusz volt, később azonban a tisztán spirituális kereszténység.

A zsidó nemzetállam (Jeruzsálem) tehát modern lesz, mint minden nemzetállam, hagyományőrző, a maga anyanyelvén, héberül beszélő mint zsidó nemzetállam, s ezzel megkerüli a nihilizmust. De mi történik akkor a modern nihilistával, a Tőkével és a Pénzzel?

A nemzetállam megteremtése az első, mert csak a nemzetállam teremtheti meg a megfelelő környezetet a szociális igazságossághoz. Ez így van minden nemzetállam, így a francia vagy német állam esetében is. „Minden szociális-politikai haladást nemzeti önállóságnak kell megelőznie” – írja, ezzel voltaképpen egy alapvető demokratikus követelésnek adva hangot. A zsidó nemzetállam ebben nem fog különbözni a többi nemzetállamtól. De Hess szerint itt könnyebb lesz a szociális eszméket keresztülvinni. A társadalmi igazságosság megteremtésének programja ugyanis mélyen gyökerezik a zsidó hagyományban, elsősorban a próféták költészetében.

Hess itt valami olyat fogalmaz meg, aminek nagy jelentősége lesz mind az európai szociáldemokrácia gyakorlatában, mind Izrael állam megteremtésének ideáljaiban és korai gyakorlatában. Az internacionalizmus programját helyettesíti a jóléti állam programja. A humanista eszme, az univerzalizmus tehát a nemzeti törekvések közös eredendőjeként jelenik meg. Ugyanakkor Hess meglehetősen realizisztikusan, mert részleteket mellőzve, tulajdonít a jövő zsidó államnak olyan szociálpolitikát és közösségi formát, melyet *Ős-új ország* című regényében Herzl fog nála utópisztikusabban megrajzolni.

Hess elemzésében többnyire éppen olyan sikeresen kapcsolódik össze a nemzeti és az univerzális, mint a „szellemi” és a „testi” elv, vagy a történelmi elemzés és a cselekvés modellje. Szerinte a humanizmus és nemzeti gondolat nem hogy nem zárja ki egymást, hanem csak egységben működik. Ahogy a vallás és a modern tudomány sem zárják ki egymást, nem egymás ellentétei. Hess nem hisz a teljes szekularizációban, nem hiszi, hogy a szekularizáció a tudomány fejlődésének feltétele, ahogy nem hisz abban sem, hogy a vallás helyettesítheti a tudományos igazságot. Valóban – teszi hozzá a volt hegelianus és örök spinozista – végső soron egy igazság van, de – egyelőre – vallás és tudomány inkább ignorálják egymást.

Ami igaz az igazság, az igaz a szabadság esetében is. Az isteni törvény éppen úgy megismerhető, mint a természeti törvény. Mindkettő szabadságfogalma azonban más. Természeti ér-

telemben akkor vagyunk szabadok, ha saját belső elhivatottságunk, természetünk szerint tudunk élni, kifejlődni, míg vallási-erkölcsi értelemben akkor vagyunk szabadok, ha akaratunk szerint úgy élünk, hogy akaratunk Isten akaratával megegyezik.

A zsidó patriotizmus Palesztina földjéhez kötődik s ahhoz is fog kötődni. De hogyan jutunk el ahhoz a ponthoz, hogy politikai nemzetté szervezzük magunkat Palesztina földjén? „Ha... a világesemények... meg fogják engedni, hogy gyakorlatilag is megkezdjük a zsidó állam újraképzését, akkor ez a kezdet bizonyára abban fog állni, hogy kolóniákat alapítunk az ősök országában.” (11 levél) Itt még a retorika is az egyszerű előrelátás, nem pedig az utópia hangján szólal meg. Ahogy az elszáradt rózsza metaforájában is: „Ennek a virágnak ugyanolyan tulajdonsága van, mint népünknek: a szeretet meleg leheletétől új életre ébred, bármilyen régen kitépték is abból a talajból, melyben gyökeredzett és bármennyire is elszáradt idegen országokban.”

A könyv utolsó, tizenkettedik fejezete, illetve levele, ismét visszavezeti a lélekben már megszületett zsidó államot a modern világ egyetemes közösségébe. Ma a népindividuumokat elnyomják. Az újjászületett nemzetek új kultuszokat fognak kialakítani. A vallási türelem általános lesz (a zsidók, szerinte, amúgy sem hajlanak vallási türelmetlenségre). Így a zsidóság – mely egyedül élte túl az egész ókori civilizáció pusztulását – is visszatérhet a földhöz.

Ha könyvét a „zsidó állam”, a mai Izrael szemszögéből nézzük, Hess írása realista volt és nem utópisztikus.

Művét hamarosan felkarolták. Már a 19. század végén hivatkoznak rá a korai cionisták. 1905-ben könyvet is írtak róla. A *Róma és Jeruzsálem* egyszerre kínált történelmi háttérlemzést, identitást és programot. Fel lehetett írni arra a bizonyos metaforikus zászlóra.

Hess műve mégiscsak utópisztikus volt. Nem a zsidóságban való hite, hanem a haladásba vett hite tette azzá.

Hess a nemzetállamok kialakulását joggal kötötte a modernséghez, de eszményítette a modernséget magát s ezzel a nemzetállamot is. Ahogy persze Franciaországot és a francia kultúra humanizmusát is.

Egy világtörténelmi eseményt látott előre a 20. századból: Izrael állam megalakulását. Ez volt a nagy látomás. Így vált Hess a cionizmus „prófétájává”. Egy alapvető történelmi intézmény létrejöttét segítette elő, a jóléti szociáldemokrata államét. S ez több, mint amit nála következetesebb, mélyebb gondolkodású kortársai elmondhatnak magukról. De a modernséggel megnyíló szakadékok közeledtét nem is sejtette, holott kevesebb, mint fél század választotta el a 20. század eredendő bűnétől, az első világháborútól.

Igaz, érezte, kiszimatolta mind a nihilizmus, mind a fundamentalizmus veszélyességét. De nem a horderejét. Ehhez túlságosan hitt a tudományban, a szeretetben, az igazságban, a szocializmusban, az egyetemességben, az emberségben. Talán túl jó, túl megértő ember volt. A szeretet, népének szeretete, az igazságosság szeretete tette éleslátóvá. Az ő Luciferje a pénz volt, Mefisztója a kereskedelem, a piac – ezek az igen régi ördögök. Hogy szeretett népnemzeti gondolata, szeretett tudománya is szülhet új ördögöket, távol esett képzeletvilágától. A 20. század zsidósága katasztrófájának nem volt és nem is lehetett prófétája.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Avineri, Slomo: *Moses Hess, Prophet of Communism and Zionism*. New York, London, 1985.

Berlin, Isaiah: *The Life and Opinions of Moses Hess*. Cambridge UK, 1959.

Lukács György: *Moses Hess és az idealista dialektika problémája. Történelem és Osztálytudat* című kötetből, Budapest, 1971.

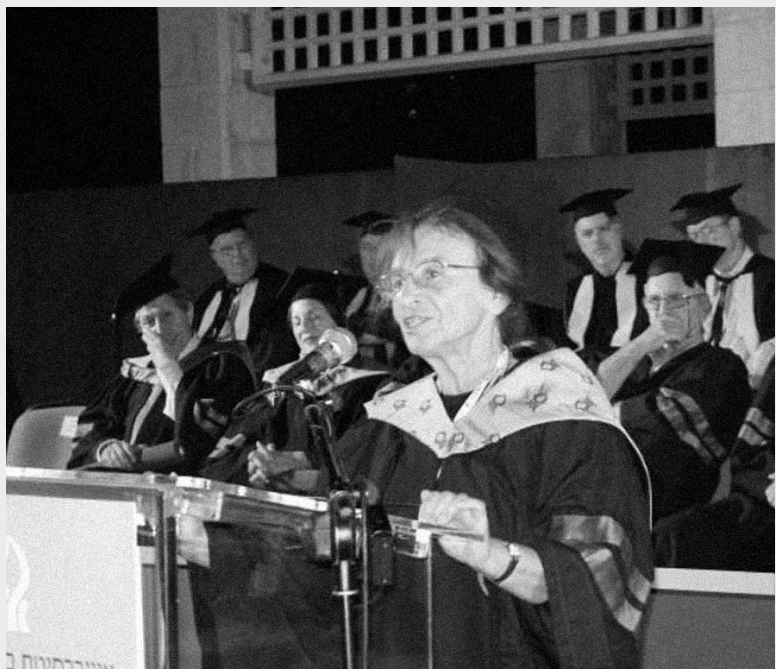
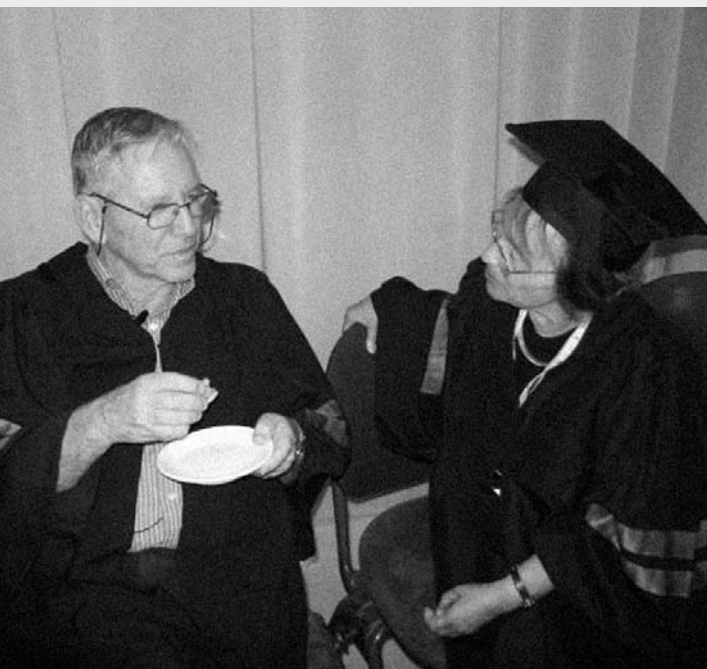
Lundgren, Svante: *Moses Hess on Religion, Judaism, and on the Bible*. Abo, 1992. A Lőw Lipót cikkéből való idézet ebből a kötetből származik.

* Kiadónk hamarosan megjelenteti Moses Hess klasszikus művét,
a *Róma és Jeruzsálem*et.

Heller Ágnes tanulmánya e könyv előszavának készült.

Talán van valami sorsszerű is abban, hogy Izrael születésének 60. évfordulóján Heller Ágnes (aki a cionista mozgalomban indította a pályáját, s darab ideje hangsúlyosan visszatért a zsidó, sőt cionista témákhoz) díszdoktori titlust kapott a Beer Sheva-i egyetemtől. Szívből gratulálunk hozzá!

Fotók: Kőbányai János